

ИСКРА ЛИКОМАНОВА

Софијски универзитет „Климент Охридски“
Факултет словенских филологија
Катедра за словенске језике

ЈЕЗИЧКА СИТУАЦИЈА НА СРПСКОМ ПОДРУЧЈУ ДАНАС (Са освртом на релацију језички стандард – разговорни језик)

Динамика језичких процеса у европским језицима последњих деценија прилика је за нови теоријски приступ овој проблематици и када је реч о балканским словенским језицима. Може се размишљати о томе да ли у међуодносу стандард – разговорни језик разговорни језик не заузима данас примарно место с обзиром на различите чињенице (социјалног, комуникативног и интралингвистичког карактера). У раду се, помоћу теоријског апарата Прашке лингвистичке школе и његове модификације, представља интерпретација савремене српске језичке ситуације која нам може приближити суштину унутрашњих односа варијетета у оквиру српског националног језика.

Кључне речи: језичка ситуација, језичко пространство, стандард, разговорност, колоквијалност, норма језика.

Савремени аутори у социолингвистици термином *језичка ситуација* означавају све међуодnose стандарда и разговорног језика, као и све односе између језика и између свих варијетета језика на датом терену, најчешће ограниченом државним границама (тако се пише о језичкој ситуацији у Швајцарској, Немачкој, Италији или Бразилу, у Канади, о диглосији чешке језичке ситуације, о моноглосији пољске језичке ситуације и сл.). Поред тога, терминологија која се односи на језичку ситуацију представља погодан аналитички инструментаријум због могућности експликације конкретних разлика између стандарда и разговорног језика¹. Тако су у раду Б. Ђорића (2009: 95) наведени термини *разговорни језик*, *свакодневни језик*,

¹ Уп. различите термине за овај феномен који су наведени у раду Тошковић 2002: 310, али с обзиром на друге словенске језике не сматрам разговорне појаве стилским, него системским.

суйсѿандардни језик, свакодневни говор, разговорни сѿишл, колоквијални сѿишл, разговорни језички израз.

На примеру балканских словенских језика и њиховог развоја може се размишљати о језичкој ситуацији на новији начин, који теоријски постулира Прашка лингвистичка школа (ПЛШ). Језичку ситуацију Пражани разумеју као релацију стандард : колоквијални језик, у којој се различите врсте језика функционално разликују и функционално су образложене, при чему потреба за погодну комуникацију мотивише све језичке појаве. Образлажући појам *језичка сѿиуација* и сву за њу везану проблематику, Пражани су (А. Једличка, В. Матезиус, Б. Хавранек, В. Барнет и др.) имали, пре свега, у виду своју чешку ситуацију, очигледно диглосијског типа с великим морфолошким, фонетским и синтаксичким разликама између идиома *spisovná čeština* (приближно: чешки књижевни језик) и идиома *obecná čeština* (приближно: чешки разговорни језик – да се даље не би улазило у детаљну карактеристику тих двају чешких варијетета).

Однос између стандарда и колоквијалних варијетета подробно је разматран од почетка XX века све до средине XX века у оквиру дискусије о језичкој политици (на чешком тлу). Тада је Б. Хавранек постулирао теоријске основе словенских књижевних језика на синхронном и на дијахронном плану и подвукао основну улогу националних језика, узимајући књижевни/стандардни језик као основу за процењивање свих осталих ентитета, који функционишу на истом терену, с обзиром на несумњиво централно место стандардног језика у комуникацији. Ово је за наш предмет битно због промена до којих је последњих деценија дошло у словенским језицима и један од разлога да се критички и конструктивно обратимо теоријском наслеђу ПЛШ данас.

Б. Хавранек подвлачи ексклузивно, централно место књижевног језика као језика-узора, посебно с обзиром на белетристички језик, језик писаца. Он наглашава да се стандардни ентитет одликује својом конзервативношћу, стабилношћу, и скреће пажњу на висок степен његове хомогености. Све се то односи на релативно архаични чешки стандард.

Истовремено у другом основном језичком идиому, какав је разговорни идиом, односно народни језик, нехомогеност се испољава у већем степену. То је и став ПЛШ: у стратификацији различитих идиома националног језика књижевни језик заузима највишу позицију, док су за остале варијетете предвиђене ниже позиције (БРОЗОВИЋ 1970; БАРNET 1988). Чешка *obecná čeština*, која води по-

рекло од дијалекта околине Прага, ипак функционише као општи супстандард на ширем терену, изузев Моравске.

У историји и теорији функционалног проучавања стандардног језика В. Матезиус је постулирао релативну конзервативност стандарда, еластичну стабилност књижевне норме, за разлику од варијативности разговорне норме. Релација између двају основних идиома националног језика условљена је различитим комуникативним функцијама. Различити су типови норми у оба идиома, пошто су различите полазне условљености њихових норми.

С друге стране, и даље у теоријским оквирима ПЛШ, али и на основу факата из чешко-словачке језичке заједнице, у новијем времену већ се говори о комплементарности између књижевног језика, стандарда и колоквијалних врста језика као што су дијалекти и супстандард (Ј. ХОРЕЦКИ 1988). Аутор предлаже могућност формулисања и функционисања двају стандардних идиома у оквиру исте државе, у које укључује књижевни језик и стандардни језик, дакле то је опет пројекција чешке ситуације (*spisovná čeština / hovorová čeština*²), где би се могло прихватити истовремено функционисање двеју стандардних норми с обзиром на различите комуникативне факторе. Поред тога имамо и низ супстандардних идиома. Та дискусија је у ствари била дискусија о природи разговорног језика и његових репрезентација, односно о могућности видљиве интервенције супстандарда у стандард или обрнуто.

Још је А. Једличка наглашавао потребу да се више пажње посвети усменој, спонтаној комуникацији, и тиме да се прошири увид у развој књижевног језика преко анализе језичких процеса у његовим усменим реализацијама (ЈЕДЛИЧКА 1988: 75). Као резултат дискусије која је вођена, пре свега, у чешкој лингвистици, али и у руској лингвистици, настала су многа упоредна истраживања усменог чешког и руског језика, мотивисана комуникативним ситуацијама, социолингвистичким факторима и језичким функцијама.

Међутим, последњих деценија могу се, као последица турбулентних процеса у јавној комуникацији у свим словенским (и не само словенским) језицима, пратити феномени који утичу на промењену хијерархију стандард : колоквијалност. Функционално-стратификациони приступ националном књижевном језику Пражана је у битној мери модификован праксом. У радовима савремених пољских лингви-

² *Hovorová čeština* је књижевна стандардна, усмена норма варијетета *spisovná čeština*. У савременој чешкој лингвистици све мање се инсистира на испољавањима овог варијетета углавном с обзиром на савремене промене у језику.

ста је истакнута висока позиција разговорног језика, његово централно место у националном језику, независно од тога како је дефинисан – *język potoczny, styl potoczny, potoczność*, али се око њега држе и остали секундарни варијетети језика (А. WILKOŃ 2000; J. BARTMIŃSKI 1993; K. OŻÓG 1993). Штавише, данас чак можемо говорити о нестанку хијерархије и о успостављању равнотеже између стандарда и колоквијалних идиома истог језика.

У радовима чешких лингвиста налазимо такође кориговану пројекцију теорије књижевног језика ПЛШ с обзиром на савремене језичке процесе и њихову интерпретацију. Наиме, Ф. Данеш (1999) анализира нове типове текста: тзв. акустичке и тзв. оптичке. Ради се о томе да је тешко поставити границу између ових текстова на тлу електронских средстава комуникације. Ове текстуалне форме он назива *нефиксираним* формама текста, које се јављају у новим, неочекиваним комуникативним ситуацијама. У њима преовлађује колоквијалност, са типичним цртама карактеристичним само за колоквијални језик, независно од њихове писмене форме.

Обележја која су типична за усмену комуникацију (W. ONG 1982) данас се могу приметити у интернет-текстовима на скоро свим језицима. В. Онг је још почетком осамдесетих година, много пре интернет-комуникације, открио колоквијалне елементе у писаним текстовима, и по аналогији са секундарним моделирујућим системима Ју. Лотмана назвао их је *секундарном усменошћу*. Онг подвлачи да су та колоквијална обележја, пре свега, понављање, нагомилавање епитета, групни карактер језичких средстава, ситуативност, спонтаност, конкретност израза и сл.

Данас можемо пратити нове врсте секундарне усмености као што су четовање на интернету и СМС-ови телефонских порука (ЛИКОМА-НОВА 2005). Поред тога, данас већ можемо говорити и о *секундарној њисмености*, у свим оним случајевима кад је због посебних циљева усмени говор записан, или пак када су у писану комуникацију уведени нови комуникативни знакови, као што су емотолеме.

У свим тим случајевима видимо да су и теорија и пракса спремне за напуштање идеје о хијерархији међуодноса стандард : разговорни језик. Тај период се за словенске језике сматра углавном завршеним у време националног препорода, кад су постојећи стандарди доста добро описани и обрађени у граматикама и текстовима, и кад функционишу у свим типовима комуникације. Ту је реч о типовима комуникације као што су капиларна комуникација, односно културна комуникација (са социолошке тачке гледишта), према којима се објективно диференцирају језички варијетети.

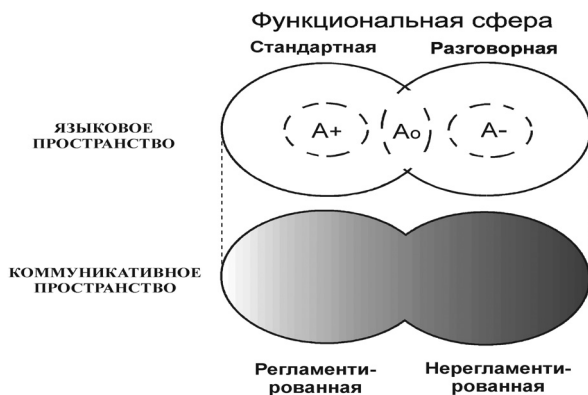
Капиларна комуникација типична је за примарно, тзв. топло друштво, са изразитом хоризонталном структуром и непосредним односима међу члановима друштва. Она се одликује са неколико важних маркера на текстуалном плану: усменошћу, истовременошћу, конситуативношћу и сл. Све су то карактеристике колоквијалног језика (*parole*).

Културна комуникација везана је историјски за писмену форму језика, она се на социолошком плану идентификује с језиком (*langue*), тиме твори осећај силе и због тога подржава тај идиом (GARVIN 1959, 1993).

Ту мислимо, наравно, на симболичке функције језика (интеграција друштва, његова диференцијација у односу на друга друштва, репрезентација према другим друштвима). Симболичке функције језика у одређеном периоду развоја конкретног језика могу бити важније него у неким ранијим периодима. Са проширивањем броја адресата културне функције престају да функционишу као само културне. Тај постулат Пражана односи се на српску језичку ситуацију све до данас.

Полазећи од теоријске основе ПЛШ, и користећи терминолошки апарат ПЛШ у раду ГЛАДКОВА, ЛИКОМАНОВА 2002 представиле смо нехијерархијски модел међуодноса **стандард : колоквијалност**, што значи да имамо пред собом бицентричан модел језичког простора (ЈП) као пројекције комуникативног простора (КП). Слика је представљена на руском језику, јер је прештампаана непосредно из наше књиге:

Схема комуникативног и језиковог пространства

Окрећући се сада свему ономе што је типично за српски језик и његово подручје, имајући у виду обимну литературу објављену последњих година о теренским, генетским, историјским границама српске новоштокавштине на основу односа између језичких ентитета на српском подручју можемо разматрати и српски језички простор (ЈП). Он одговара националном језику пошто обухвата све могуће појаве језика – усмене, писмене, формалне, неформалне, спонтане, припремљене итд., које су концентрисане око постојеће норме као што су стандардна и колоквијална норма, а чије је обележје бифокалност: центар А+ односи се на центар стандардне норме, док се центар А- односи на центар колоквијалне норме. Битно је разликовати ова два типа норме с обзиром на различите типове комуникације. Норме се разликују по својој природи у стандардном језику и у колоквијалном идиому.

Уопште појам *норма* јавља се као кључни појам за језик мада се у ПЛШ интерпретира и описује на различите начине када се говори о стандардном или о колоквијалном идиому. Још је Б. Хавранек истицао да се разговорна норма разликује од стандардне норме степеном обавезности и свесности. Различит је садржај опозиције маркираност/немаркираност у обе норме, па је различито његово испољавање. У томе су такође пројциране разлике између стандарда и колоквијалног идиома. У раду I. NEBESKA 1996 подвлачи да је тај појам код Пражана обрађен несистематски, неконсеквентно, мада сви аутори ПЛШ прилазе имплицитно потреби за систематизацијом појма норме, који за анализу феномена на српском подручју сматра посебно актуелним пошто даје чињенице за нов приступ прашкој теорији. Књижевна норма поседује неколико битних маркера – инхерентност, имплицитност, немаркираност, обавезност, култивисаност, јединственост, функционалност, престижност, стабилност. Али, у наведеном раду изнели смо мишљење да је данас стандардна норма **експлицитна** (ГЛАДКОВА, ЛИКОМАНОВА 2002: 130), на нивоу *langue* (NEBESKA 1995: 28), док разговорна норма, са својом варијабилношћу, није експлицитна, него имплицитна и налази се на нивоу *parole*. Разговорну норму можемо у духу Матезиусовог назива да одредимо као *стабилно еластичну*. Типично је за разговорну норму да код ње постоји више варијанти, тако да она дозвољава већу толеранцију на различитим нивоима.

Као што је познато, варијација је врло карактеристична за српски стандард све до данас, тако да варијацију налазимо у свим речницима, у свим граматицима и у писменој пракси српског језика. Српски

дублети и триплети често су највећа потешкоћа за странце који уче српски језик. С друге стране, дијалекти се одликују *стабилном стабилношћу* (ГЛАДКОВА, ЛИКОМАНОВА 2002: 135).

У вези с концепцијом су и неке друге чињенице, као што је, на пример, писмо. Улога писма (ћирилица vs. латиница) изузетно се повећала у данашњим дискусијама о језику. У зависности од припадности некоме комуникативном простору ћирилично писмо супротстављено је латиничком. У Србији се запажа врло неуједначена пракса примене двају писама у школама, у јавности, у медијима, у којој је уочљива чешћа употреба латиничког писма или врло лак прелаз ка латиничком писму. Та ситуација је занимљива с обзиром на сличност са процесима у другим балканским словенским (ћириличким) државама, као што је Бугарска, око чега се исто воде врло оштре дискусије. Агресија интернета, форума, блоговања, четовања и сл. изазвала је пре неколико година велику дискусију о питању преласка на латиничко писмо у јавној комуникацији. Дискусија је била донекле испровоцирана мишљењем аустријског слависте О. Кронштајнера о ћирилици, а у дискусији је учествовало доста младог света.

У исто време на Интернету, на балканским форумима могућа су различита решења, нпр. на спортском хрватском порталу писање ћирилицом се толерише без икакве реакције од стране саговорника, у дискусији око српске ћирилице на српском форуму појављује се мишљење да је латинично писмо хрватско, а бугарска и руска ћирилица, као и грчко писмо наводе се као позитивни примери употребе националног писма, јер се писмо схвата као један од носилаца националног идентитета.

На српском подручју **језички простор** одликује се са неколико важних особина. Принцип *ишии као шио говориш* од првих појава стандарда условљава велику блискост између стандардног и разговорног центра (А+ према А-) на целом српском језичком простору много пре 1990. Током деведесетих година радови везани за српски језик и његов идентитет концентрисали су се пре свега на обрађивању, пописивању и експликацији српског стандарда у односу између данашњих балканских језика као што су хрватски, црногорски, босански/бошњачки. О карактеристикама колоквијалности писали су поједини лингвисти (Р. Бугарски, С. Ристић, С. Савић, В. Половина и др.), углавном о дијаложким или лексичким особинама разговорног језика.

Неке синтаксичке и морфолошке црте српске колоквијалности први пут су издвојене у раду ЋОРИЋ 2005 (в. и ЋОРИЋ 2009), па се,

поред осталог, констатује „Треба претпоставити сталну интеракцију између стандарда и супстандарда, а та интеракција каткад доводи до модификације, прекрајања стандардних средстава за потребе супстандарда“ (2009: 96). Аутор наводи и смер модификације – ка супстандарду. То би били неки аргументи у прилог чињеници да својом великом варијативношћу српско подручје не показује оштре границе између идиома, већ су центри оба српска идиома близу један другоме.

Поред терминолошког пара *с̄тандардни језик* : *колоквијални језик*, који је и данас у употреби, углавном у ванлингвистичким текстовима су дефинисани такође *регионални* језици и језици *мањина*; али су тамо термини *званични* језици и *службени* језици обично недефинисани.

У европској (политичкој) терминологији за језике, када је у питању *мултилингвизам* (објективно) – дакле језичка ситуација са много језика, говори се о *територијалним* језицима, *регионалним* језицима, језицима *мањина*, без обзира на њихову стандардност или колоквијалност, говори се о феномену као што је *џурилингвизам* (субјективно) – сви ови појмови нису много коришћени, нити обрађени у савременој балканској славистици (уп. *Евројска џовела о регионалним и мањинским језицима*, 1992). Али када се мисли на језике на неком терену, мисли се и на односе који међу њима постоје. Релација између тих термина битна је и када се говори о српском језичком подручју. Њихова прецизнија употреба била би корисна за разумевање ситуације на том подручју, а покушај разграничења могао би бити следећи: *званични* језици и *службени* језици односе се на стандардни језик, док се *регионални* језици и *мањински* језици односе на колоквијалност и управо због тога је потребно њихово дефинисање у документима.

У закључку се може истаћи да се, с обзиром на интра- и екстралингвистичке чињенице, интеракције између стандарда и колоквијалних варијетета језика, прелазак термина и свакодневне лексике из супстандарда у стандард, настајање нових типова комуникације у људским односима, стварање говорних шаблона и стереотипа – размак између двају типова основних варијетета смањује. У вези с тим битно је да се теоријски и практички попише и разграничи српска колоквијална норма од стандардне јер се у томе испољава српска типолошка специфика у односу на друге словенске језике.

Циџирана лиџераџура

- БАРНЕТ В. 1988: „Дифференциација националног језика и социјална комуникација“ // *Новое в зарубежной лингвистике*, т. XX, 1988, Москва, Наука, 1988: 173–188.
- БАРТМИЊСКИ 1993: Bartmiński J., „Styl potoczny“ // *Współczesny język polski*, Wrocław: 115–134.
- BROZOVIĆ D. 1970: *Standardni jezik*, Zagreb.
- BROZOVIĆ D. 1992, „Serbo–Croatian as a pluricentric language“ // *Pluricentric Languages. Differing Norms in Different Nations*. Berlin, New York, Mouton De Gruyter, 347–379
- ВИЛКОЊ 2000: Wilkoń A., *Typologia odmian językowych współczesnej polszczyzny*, Katowice, 2000.
- ГАРВИН 1959: Garvin P. L. „The Standard Language Problem: Concepts and Methods“, *Anthropological Linguistics* I: 28–31.
- ГАРВИН 1993: Garvin P. L. „A Conceptual Framework of Language Standardization“ // *International Journal of the Sociology of Language*, 1993, 100/101: 37–55
- ГЛАДКОВА, ЛИКОМАНОВА 2002: Гладкова Гана и Искра Ликоманова, *Језичка ситуација: истоки и перспективе (болгарско–чешке паралели)*, FF UK, Прага, 2002.
- ГРИНБЕРГ 2005: Greenberg R., *Jezik i identitet, Raspad srpsko-hrvatskoga, Srednja Europa*, Zagreb, 2005.
- ДАНЕШ 1999: Daneš F. *Jazyk a text. Výbor z lingvistického díla Františka Daneše I*, FF UK, Praha, 1999.
- Европска повеља о регионалним и мањинским језицима (1992): Европска повеља о регионалним језицима и језицима мањина: <<http://www.coe.int>>
- ЈЕДЛИЧКА 1988: Едличка А., „Литературни језик у совремној комуникацији“, *Новое в зарубежной лингвистике*, Москва, т. XX, 1988: 38–135
- КЛАЈН 1992: Clyne M., Pluricentric Languages–Introduction, у: *Pluricentric Languages. Differing Norms in Different Nations*. Berlin, New York, Mouton De Gruyter, 1992: 1–9
- ЛИКОМАНОВА 2005: „За вторичната устност и вторичната писменост: кџ релацијата стандарт–колоквијалност“, у: *Стандарт и субстандарт*, Шумен, 2005: 135–147
- МАЦКЕВИЧ 2002: Mackiewicz W., Plurilingualism in the European knowledge society, на: http://www.celelc.org/matrix_engine/content.php?page_id=466
- МАЦКЕВИЧ 2004: Mackiewicz W., Foreign languages for a European knowledge based society, на: http://www.celelc.org/matrix_engine/content.php?page_id=466

- НЕБЕСКА 1996: Nebeská I., *Jazyk, norma, spisovnost*, UK, Praha, 1996.
- ОЖУГ К. 1993: Ożóg K., *Ustna odmiana języka ogólnego, Współczesny język polski*, Wrocław, 1993: 88–100
- ОНГ 1992: Ong W. *Oralność i piśmienność, Słowo poddane technologii*, Lublin, 1992. (Ong W.J. *Orality and Literacy, The Technologizing of the World*, 1982)
- САМАРЦИЋ М. 1997, *Тajне „Вукове реформе“*, Крагујевац: Погледи, 1997.
- ТОЛСТОЈ 1998: Н.Толстой, *Язык, словесность, культура, самосознание*, Москва, 1998.
- ЂОРИЋ Б. 2005: „Неке супстандардне појаве у савременом српском језику“, у: *Стандарт и субстандарт*, Шумен, 2005: 123–127
- ЂОРИЋ Б. 2009: „Неке супстандардне појаве у савременом српском језику“, *Лингвомаргиналије*, Београд, 2009: 98–102.
- ХОРЕЦКИ 1988: Горецкий Я., „О теории литературного языка“, *Новое в зарубежной лингвистике*, т. XX, Москва, 1988.

Резюме

Искра Ликоманова

СОВРЕМЕННАЯ СЕРБСКАЯ ЯЗЫКОВАЯ СИТУАЦИЯ

(с точки зрения взаимоотношения между стандартным и разговорным языками)

В статье с точки зрения традиционной ПЛШ с некоторой современной модификации ее постулатов относительно славянских литературных языков рассматривается современная языковая ситуация в сербском языковом пространстве (ЯП), типологически сравнивая ее с другими славянскими языками.

Основная идея работы в сосуществовании всех разновидностей национального языка на протяжении даного ЯП, на которое складывается как стандартный литературный язык, так и все другие, в т.ч. устные идиомы: диалектная речь, повседневная речь, разговорная речь, идиолекты носителей языка. Введено и эксплицировано понятие „отстояния“ между двумя основными нормами национального языка – литературной и colloquialной, которые для сербского (впрочем и для болгарского) отличается большой близостью А+ и А-, т.е. фокусов норм. Это утверждение проводится с учетом генезиса норм, с учетом их высокой степени вариации и сегодня и с учетом актуального взаимодействия между ними.

На социолингвистические понятия бифокальности норм складывается и ряд политических понятий как официальные и региональные мень-

шинственные языки, которые тоже входят в картину ЯП, находясь в коммуникативном пространстве нации.

Ввиду динамических экстра- и интралингвистических процессов, новых способов современной коммуникации в современном сербском языке – англоамериканизации, переноса терминологической, разговорной лексики из устную речь в письменную, стандартную – еще больше сужается расстояние между двумя основными разновидностями сербского языка.

В этом плане заслуживает особое внимание теоретическое и практическое описание не только норм стандартного языка, но и описание живой colloquialной нормы, которая для сербского языка представляет особую славянскую специфику – в типологическом плане.

Ключевые слова: языковая ситуация, языковое пространство, стандарт, разговорность, colloquialность, норма языка.